

УДК 342.726.001-056.26

Івченко І. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

МЕТОДОЛОГІЯ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто поняття та структуру методології загальнотеоретичного дослідження прав і свобод дітей з обмеженими можливостями.

Ключові слова: методологія, методи, дитина з обмеженими можливостями, права і свободи дитини з обмеженими можливостями.

Права людини є наріжним каменем соціальних перетворень, шляхом яких вибудовувалося сучасне громадянське суспільство. Протягом ХХ століття вони перетворилися з сутнісної ознаки західної, європейської цивілізації, на універсальну цінність, що визнається всепланетним людством [1, с. 13-23].

Положення людини в позитивному праві утверджується з прийняттям та імплементацією національних і міжнародно-правових актів (передусім у сфері прав людини), в яких знаходять закріплення міжнародні, визнані цивілізованими країнами, стандарти, зверненням до них у правозастосовній і, зокрема, судовій практиці, тлумаченні приписів позитивного права виключно в їх світлі [2, с. 29].

Міжнародні підходи і стандарти щодо забезпечення прав і гарантій соціального захисту дітей з особливими потребами повною мірою відображені у документах Організації Об'єднаних Націй. Саме договори ООН з прав людини є основною формою зовнішнього закріплення загальноновизнаних стандартів прав людини. Серед таких документів можна виділити Декларацію соціального прогресу та розвитку (1969 р.), Декларацію про права розумово відсталих осіб (1971 р.), Декларацію про права інвалідів (1975 р.), Всесвітню програму дій щодо інвалідів (1981 р.), Принципи захисту психічно хворих і поліпшення психіатричної допомоги (1991 р.), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1994 р.) та багато інших, положення яких стануть предметом аналізу у наступному розділі роботи.

Концепція прав дітей з обмеженими можливостями – це комплексне правове явище, дослідження якого неможливе поза розумінням методологічних проблем.

У теорії права спостерігається оновлення методологічного інструментарію сучасних правових досліджень, що зумовлено динамікою суспільних процесів, радикальними змінами у державно-правовому та політичному житті соціуму.

Сьогодні ми спостерігаємо поживлення наукового інтересу до дітей з обмеженими можливостями, як наслідок, наукові знання щодо прав таких дітей характеризуються галузевим підходом до їх вивчення та дослідження.

Теоретико-правова думка спрямована на створення цілісної наукової системи прав дітей з обмеженими можливостями. Шлях до цього – аналіз досліджень, розробок, концепцій з цих питань інших наук: дефектології, психології, педагогіки, соціології, медицини тощо.

Перед теорією держави і права, як слушно зауважують Н. М. Оніщенко та

Зайчук, стоять нові завдання теоретичного і суто методологічного характеру у зв'язку з необхідністю перетворення українського правового простору адекватно існуючим соціально-економічним та політичним реаліям і потребам сьогодення зі спрямуванням на вирішення найпекучіших, найскладніших проблем нашого суспільства у складний, кризовий період його розвитку, що має супроводжуватися системним переглядом чинних і запровадженням нових правових норм, забезпеченням чіткої, ефективної, багатопланової та послідовної юридичної регламентації всіх галузей життя держави і суспільства, створенням умов для творчого, самодостатнього їх розвитку, подоланням негативних суспільних явищ, встановленням сталої законності та правопорядку в країні та їх зміцненням, формуванням високої суспільної й індивідуальної правосвідомості, поліпшенням загального правового клімату та створенням атмосфери впевненості громадян у своїх правах і свободах [3].

Удосконалення теоретико-методологічних засад правової науки реалізується шляхом звільнення від адміністративно-командної заідеологізованості та певної демонополізації наукових підходів. Результатом вказаного плюралістичного процесу є становлення пізнавальної свободи дослідників у пошуках істини.

Теорія держави і права розробляє загальні методологічні принципи пізнання державно-правової дійсності. Вони спрямовані на забезпечення достовірності та істинності знання, правильну, об'єктивну, наукову та ідеологічну направленість, внутрішню єдність дослідження державно-правових явищ. Водночас зазначені принципи базуються на тому, що методологія не зводиться до суми певних методів, способів і прийомів пізнання, а є цілісним, внутрішньо узгодженим “апаратом” пізнання.

Сучасна наука неоднозначно тлумачить поняття методології. А. М. Колодій та В. В. Копейчиков під методологією розуміють сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмету науки [4, с. 24].

“Юридична енциклопедія” розглядає методологію юридичної науки як систему “підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ” [5]. Але методологію визначають ще як науку про методи дослідження явищ, як галузь знання, що вивчає засоби, передумови та принципи організації теоретико-пізнавальної і практично-перетворюючої діяльності. Методологія — наука, що вивчає пізнання і наукову діяльність. Її розвиток є однією із сторін вдосконалення наукового пізнання у цілому.

В. Шейко та Н. Кушніренко зазначають, що методологія (гр. *methodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – вчення про правила мислення при створенні теорії науки... методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної систематизованої інформації про процеси та явища [6, с. 56].

С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров визначають методологію як систему методів пізнання і практики, тобто система принципів, прийомів, способів і засобів організації й побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [7, с. 66].

У структурі методології виділяють кілька складових компонентів. Як слушно зауважує Д. А. Керимов, методологія – явище інтегральне, об'єднуюче в собі

світогляд, фундаментальні теоретичні концепції, загальні філософські закони й категорії, загальні й соціальні наукові методи. Методологію не можна зводити суто до одного з названих компонентів (до методу, вчення про методи), тому що за межами залишаються усі інші компоненти. У такий спосіб методологічне знання одночасно перебуває поза науковим знанням й у середині нього [8, с. 36, 38, 46, 47].

Отже, цілісне теоретико-правове дослідження прав дітей з обмеженими можливостями можливе лише за умови використання відповідного теоретичного та методологічного інструментарію.

Вважаємо, що методологія концепції прав дітей з обмеженими можливостями – це частина теорії, що включає такі рівні: світоглядний рівень, рівень парадигм, рівень підходів, методів і способів наукового дослідження, а також принципів, законів, категорій й інших можливих засобів пізнання і вдосконалення прав дітей з обмеженими можливостями.

Комплекс різноманітних напрямів осмислення вказує на багатоплановість та складний характер даного правового явища, можливість його дослідження у різних аспектах. Необхідно встановити найважливіші характеристики правового забезпечення прав дитини з обмеженими можливостями в рамках єдиного дослідницького проекту, відобразити цілісне бачення в межах єдиної дослідницької схеми.

Відносна свобода автора у виборі арсеналу пізнавальних засобів зумовлена комплексним системним підходом як методологічним напрямом дослідження проблеми.

До вищого рівня методології належить світогляд – тип домінуючого мислення, який притаманний певній епосі розвитку людства. Домінуючі уявлення щодо ціннісних орієнтацій, ідеалів, принципів прав та місця дітей з обмеженими можливостями в суспільстві змінювались у залежності від епохи історичного розвитку. Узагальнюючи їх, можна визначити, що для стародавнього світу було характерним ігнорування життя дитини, неприйняття інвалідів. Світогляду середньовіччя притаманне домінування сукупності релігійних ідей. В епоху Відродження переважало гуманне ставлення до дитини. В добу Просвітництва важливого значення набули вчення про природний розвиток здібностей. У ХХІ ст. принципи гуманізму, рівності відбилися в створенні суспільства рівних можливостей для всіх дітей, в тому числі дітей-інвалідів.

Сучасній юриспруденції притаманне домінування двох головних парадигм, концепцій – позитивізму та соціологізму. Перша базується на філософському позитивізмі та відповідній формально-догматичній правовій теорії, яка виникла у другій половині ХІХ ст. у Західній Європі й була в подальшому сприйнята вітчизняною юриспруденцією [7, с. 74]. Парадигма соціологізму орієнтує на з'ясування залежності державно-правових явищ і процесів від розвитку суспільства в цілому, від його соціальної структури, системи суспільних відносин, ідеології та культури [7, с. 74], тобто по суті вона є протилежною позитивізму.

При дослідженні проблеми прав дітей з обмеженими можливостями ми солідарні з Н. М. Крестовською, яка вважає, що для ювенально-правових досліджень важливим є усвідомлення принципової єдності еволюції ставлення до дитини і відповідно формулювання правових норм щодо дитинства в людському суспільстві. Еволюційні

тенденції, виявлені істориками та антропологами дитинства, є надто загальними і, будучи “перенесеними” на ґрунт правової історії, до того ж в її локальному вимірі (на територію України), потребують уточнення, а подекуди і спростування [9, с. 32].

Еволюційні процеси, що відбувались впродовж історичного розвитку, зумовили зміни у відношенні суспільства до інвалідів узагалі та дітей-інвалідів зокрема. Поступово удосконалювалося нормативно-правове регулювання прав дітей з обмеженими можливостями, гарантії їх захисту. Тому основою постановки та вирішення проблеми забезпечення прав та свобод дітей з обмеженими можливостями є соціально-еволюційна парадигма.

Наступним методологічним рівнем структури методології є *рівень підходів*. Е. П. Семенюк розглядає методологічний підхід як логіко-гносеологічне та методологічне утворення, що гранично суворо виражає тільки спрямованість наукового дослідження, обмежуючи її, як правило одним, як виключення - кількома аспектами, але, на відміну від методу, принципово позбавлене будь-яких обмежень і навіть чіткої фіксації тих засобів, якими ведеться дослідження [10, с. 7].

С. Д. Гусарев та О. Д. Тихомиров зазначають, що методологічний підхід є одним із основних компонентів парадигми і розглядається, як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об’єднує різноманітні методи, пов’язані між собою, серед яких одні або кілька є основними, а всі інші підпорядковані їм, залежні, мають допоміжний характер [7, с. 76].

Зауважимо, що використання кількох подібних підходів у межах загальнотеоретичного дослідження прав дітей з обмеженими можливостями дає змогу глибше осмислити та ширше висвітлити це правове явище.

Науковці виділяють низку наукових підходів, зокрема історичний підхід, який ґрунтується на вивченні державно-правових явищ у виникненні та розвитку; герменевтичний підхід, заснований на сукупності прийомів та способів тлумачення юридичних текстів як форми правових документів, історично-правових пам’ятників, наукових монографій, праць вчених; ціннісний підхід, який осмислюється тільки у відношенні з цінностями (благами), якими визначаються норми та цілі поведінки людей; гуманістичний підхід передбачає дослідження державно-правових явищ на основі визнання людини вищою соціальною цінністю та ін. [7, с. 78-79]; інформаційний підхід, сутність якого полягає в тому, що при вивченні будь-якого об’єкту, процесу або явища в природі і суспільстві, в першу чергу, виявляються і аналізуються найбільш характерні для них інформаційні аспекти, які істотним чином визначають їх стан і розвиток [10, с. 8]; цивілізаційний підхід, який визначає принципову єдність історичного розвитку України та європейської (західної) цивілізації; міждисциплінарний підхід, що передбачає здійснення дослідження із використанням напрацювань різних наук [9, с. 35].

На наш погляд, здійснення даного дослідження передбачає використання кількох підходів. Специфіка прав дітей з обмеженими можливостями та їх дослідження у теоретико-правовому аспекті зумовлює комплексний підхід до їх вивчення та дослідження.

Комплексний підхід дає змогу охарактеризувати конкретний стан прав дітей з обмеженими можливостями сьогодні, висвітлити основні проблеми у забезпеченні цих прав, проаналізувати критерії ефективності механізму забезпечення цих прав. По суті

використання даного підходу зумовлено багатогранністю механізму забезпечення прав дітей з обмеженими можливостями.

Збагнути феноменальність дитинства, усвідомити усі його вікові особливості допомагає гуманістичний підхід.

М. П. Орзіх зазначає, що для методологічного інструментарію сучасних юридичних досліджень наріжним каменем є твердження, що характеристика будь-якого цивілізованого суспільства визначається з позицій гуманізму, особистісних позицій, оскільки центр суспільного розвитку переміщується з макро- на мікросоціологічні процеси – до сім'ї, до трудового (адміністративного), територіального колективу, особистості [11, с. XIV].

На наш погляд, гуманістичний підхід дає можливість здійснити дослідження прав дітей з обмеженими можливостями на основі визнання особи найвищою соціальною цінністю. Вказаний підхід передбачає усвідомлення дитини з обережними можливостями самостійним суб'єктом права, який має певні ознаки, пов'язані з віковими особливостями розвитку та зі станом здоров'я такої дитини.

Гуманістичний підхід тісно пов'язаний із ціннісним (аксіологічним) науковим підходом. При обґрунтуванні використання цього підходу варто погодитись із думкою науковців про те, що в сучасному суспільстві дитинство є найбільш значущим періодом життя людини. Унікальні властивості дитинства (невинність, допитливість, вразливість, енергійність, сподівання) в наш час набувають характеру правових цінностей, що юридично закріпленні як на міжнародному, так і на національному рівні [9, с. 36].

З гуманістичним підходом невід'ємно пов'язаний аксіологічний (ціннісний) підхід, згідно з яким кожна дитина є найвищою цінністю природи, неповторною особистістю, незалежно від того, здорова вона чи хвора, має вона певні фізичні вади чи ні.

Отже, загальнотеоретичне дослідження прав та свобод дітей з обмеженими можливостями необхідно здійснювати на основі соціально-еволюційної парадигми, історичного, герменевтичного, ціннісного та комплексного підходу.

Використані джерела:

1. *Зайнчковський М. Л.* Структура сучасного комплексу прав людини // Мультиверсум. Філософський альманах / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – 2002. – Вип. 27. – С. 13-23
2. *Руднева О. М.* Міжнародні стандарти прав людини та їх роль у розвитку правової системи України : монографія. – Х.: ХНУВС, 2010. – 352 с.
3. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
4. Теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінформ, 1995. – 186 с.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : "Укр. енцикл.", 2001. – Т. 3: К – М. – 92 с.
6. *Шейко В. М., Кушніренко Н. М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.
7. *Гусарев С. Д.* Юридична деонтологія : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – 2-ге вид., переробл. – К. : Знання, 2006. – 487 с. – (Серія "Вища освіта ХХІ століття").
8. *Керимов Д. А.* Методологія права / Д. А. Керимов. – М. : Аванта, 2003. – 521 с.
9. *Крестовська Н. М.* Ювенальне право України: іст.-теорет. дослідж. : монографія / Н. М. Крестовська. – О. : Фенікс, 2008. – 329, [2] с.

10. Семенюк Э. П. Информационный подход к познанию действительности / Э. П. Семенюк. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
11. Орзих М. П. Личность и право / М. П. Орзих. – Одесса : Юрид. лит., 2005. – XLVIII, 262 с. – (Антология юридической мысли. Одесская школа права).

Ивченко И. О. Методология общетеоретического исследования прав детей с ограниченными возможностями: общий обзор проблемы

В статье рассмотрено понятие и структура методологии общетеоретического исследования прав и свобод детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: методология, методы, ребенок с ограниченными возможностями, права и свободы ребенка с ограниченными возможностями.

Ivchenko I. Methodology of general theoretic research of rights for children with the limited possibilities: general review of problem

In the article a concept and structure of methodology of general theoretic research of rights and freedoms of children with the limited possibilities is considered.

Keywords: methodology, methods, child with the limited possibilities, rights and freedoms of child with the limited possibilities.

ІСТОРИЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 355.02(477)“1939/1941”

Беланюк М. В.
Науково-дослідний інститут
інформатики і права НАПрН України

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОБОРОННОЇ СФЕРИ В УРСР У ПЕРЕДВОЄННИЙ ПЕРІОД (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)

Про основні тенденції розвитку подій напередодні Другої світової та Великої Вітчизняної воєн на території УРСР, історико-правові та воєнно-політичні особливості розвитку оборонної сфери і наслідки, які в подальшому призвели до поразки Червоної армії на початку Великої Вітчизняної війни та швидкої окупації території України фашистською Німеччиною.

Ключові слова: приєднання західноукраїнських земель, підготовка до війни, військові формування, реформування збройних сил.

Аналіз опублікованих історико-правових досліджень дозволяє дійти висновку про необхідність комплексного опрацювання передумов, конкретних історико-правових та воєнно-політичних обставин і наслідків, які в подальшому призвели до поразки Червоної армії на початку Великої Вітчизняної війни та швидкої окупації території України фашистською Німеччиною.

Сучасні вітчизняні та іноземні дослідники, зокрема М. В. Коваль, Р. Ірінархов, Ю. Фролов, Г. Куманьов, В. Бешанов, Ю. Бадах, О. Малютіна, В. Семенко, Л. Радченко та інші, висловлюють різні погляди щодо причин поразки Червоної армії на початку Другої світової війни. Однак, не вивченими залишаються історико-правові та воєнно-політичні особливості розвитку оборонної сфери на теренах України в